
ARTYKUŁY

SŁAWOMIR ZAWISZA
*Akademia Techniczno-Rolnicza
Bydgoszcz*

OCZEKIWANIA I POTRZEBY DORADCZE ROLNIKÓW W OBECNEJ SYTUACJI SPOŁECZNEJ I GOSPODARCZEJ NA WSI

Jednym z najbardziej doniosłych problemów nowoczesnego systemu doradztwa rolniczego jest skuteczne powiązanie programów pomocy rolnikom z ich potrzebami w kwestii kierunków i sposobów produkcji oraz z oczekiwaniami wobec zakresu pomocy służb poradnictwa rolniczego. Zadanie to jest szczególnie trudne w okresie szybkich przemian i transformacji społeczno-gospodarczej rzeczywistości na wsi, z którą mamy obecnie do czynienia. Potrzeby doradcze pełnią zatem ważną funkcję w kształtowaniu sprawnego systemu doradztwa rolniczego. Rolnicy bowiem kierując się potrzebami mogą zgłaszać określone problemy pod adresem doradców i wywierać w ten sposób wpływ na przekazywane treści.

Powstawaniu potrzeb towarzyszy proces uświadamiania sobie pewnych braków i niedoskonałości w gospodarstwie rolnym, domowym i funkcjonowaniu rodziny wiejskiej. Kształtowanie i formułowanie potrzeb jest procesem uzależnionym od wielu czynników wewnętrznych, wynikających z sytuacji określonego gospodarstwa, oraz zewnętrznych, dotyczących specyficznej sytuacji konkretnej wsi (np. rozwoju infrastruktury, powiązań i stosunków sąsiedzkich, a także ogólnej koniunktury gospodarczej w kraju). Wydaje się, że zmienna sytuacja na rynku podaży i popytu produktów rolnych jest także jednym z ważniejszych czynników wywołujących ewolucję kierunków potrzeb i oczekiwań doradczych rolników.

1. Charakterystyka badanej zbiorowości

Badania mające na celu rozpoznanie zakresu i poziomu potrzeb doradczych pod wpływem aktualnych zmian gospodarczych zostały przeprowadzone w 1994 roku, na obszarze 7 województw północnej części Polski, w rejonie mającym

istotne znaczenie dla produkcji rolniczej kraju. W celu zebrania materiału empirycznego wykonano sondaż przy użyciu kwestionariusza - ankiety badającej opinie, postawy i oczekiwania rolników dotyczące różnych zagadnień funkcjonowania gospodarstw rolnych. Zebrano i opracowano statystycznie 337 ankiet pochodzących głównie z terenu województw: bydgoskiego, toruńskiego, włocławskiego, pilskiego, płockiego, konińskiego oraz gdańskiego.

W badanej populacji najwięcej było gospodarstw o powierzchni od 10-15 ha (29,4%), powyżej 20 ha (26,7%), następnie 15-20 ha (20,2%) oraz od 5-10 ha (16,6%). Pozostałe gospodarstwa o powierzchni do 5 ha stanowiły 7,1% badanej populacji. Właściciele, kierownicy badanych gospodarstw, byli najczęściej w wieku 31-40 lat (32,0%) oraz 41-50 lat (31,2%). Nieco mniej było osób w wieku 51-60 lat (19,0%), a także do 30 lat (16,9%). Tylko 3 rolników było w wieku powyżej 65 lat (0,9%). Wśród respondentów przeważali bardzo zdecydowanie mężczyźni (92,0%), a tylko 8,0% stanowiły kobiety. Najczęściej rejestrowane wykształcenie badanej populacji rolników to kurs rolniczy (25,3%), rolnicza szkoła zawodowa (20,9%) oraz technikum rolnicze (17,8%). Należy wskazać, że 13,1% badanych podało wykształcenie nierolnicze zawodowe, zaś 8,0% średnie nierolnicze. Z wyższym wykształceniem rolniczym było 6,2% a nierolniczym 1,5% badanych. Kilkudziesięciu respondentów podało, iż posiada wykształcenie podstawowe (6,4%).

W badanej populacji przeważały rodziny 4 osobowe (29,7%) oraz 5 osobowe (22,3%). Sporo rodzin wiejskich, które brały udział w badaniach, liczyło 3 osoby (14,5%) i 6 osób (13,6%). Najczęściej były to rodziny mające 2 dzieci (31,8%), 3 dzieci (21,4%) lub 1 dziecko (16,0%), a 16,9% nie posiadało w ogóle dzieci. Rodziny bardziej liczne z 4 dzieci (10,1%) oraz 5 i więcej dzieci (3,9%) były w mniejszości wśród respondentów. Należy jednak dodać, że w warunkach wiejskich wiele rodzin wielopokoleniowych zamieszkuje wspólnie dom rodzinny, jednak dorosłe dzieci posiadające także własne rodziny są nieco inaczej traktowane przez rodziców i często nie były wpisywane w rubryce określającej liczbę dzieci.

2. Potrzeby w zakresie funkcjonowania rodziny

Potrzeby człowieka rozwijają się na kilku poziomach. Pierwotny charakter, w stosunku do całej struktury funkcjonowania człowieka jako jednostki, pełnią potrzeby podstawowe, związane z elementarnymi wymiarami usytuowania jednostki w gospodarstwie rolnym i domowym. W życiu rodziny wiejskiej te dwie sfery są wzajemnie silnie powiązane i wywierają obukierunkowy wpływ. Deprywacja potrzeb, w którymkolwiek z wymiarów, natychmiast bezpośrednio wpływa na zaburzenia wypełniania funkcji drugiego wymiaru. Jednym z ważnych elementów wpływających motywująco na działania jednostki jest potrzeba posiadania następcy, który będzie w stanie przejąć dorobek życia i rozwinąć go jesz-

cze bardziej, dając satysfakcję i poczucie pełni przeżytego z sensem życia. W badanej populacji rolników 39,8% wyraziło pewność, że jest następca, który będzie kontynuował tradycje rodzinne i przejmie gospodarstwo rodziców. Tylko 16,6% badanych było przekonanych o braku następcy, przy czym tego typu odpowiedzi uzyskiwano głównie od młodszych wiekiem osób, które jeszcze nie rozpoczęły własnego życia rodzinnego lub rozpoczęły je niedawno. Najwięcej jednak osób badanych (42,4%) nie potrafiło określić przyszłości swego gospodarstwa dzięki możliwości przejęcia go przez następcę. Rezygnacja z potrzeby kontynuacji osiągnięć rodziny w sferze zawodowej może wywierać negatywny wpływ na motywację do dalszej pracy, zwiększania potencjału gospodarstwa, a co się z tym wiąże może osłabiać powstawanie potrzeb wyższego rzędu, zwłaszcza związanych z rozwojem gospodarstwa. Może także powodować powstawanie braku chęci odnoszenia sukcesów w pracy w gospodarstwie.

Do potrzeb podstawowych można także zaliczyć odczuwane braki w zakresie spraw socjalnych i bytowych rodziny wiejskiej. Wśród tych oczekiwań najwięcej, bo 31,1% respondentów chciałoby założyć telefon, który pozwoli rozwiązywać także wiele spraw związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Badani rolnicy zgłaszali sporo potrzeb w zakresie mieszkaniowym, bowiem 14,0% chciałoby budować nowy dom, a 15,2% planuje modernizację starego domu, celem poprawienia warunków istniejących do tej pory. Kilkadziesiąt osób badanych (15,2%) wyraziło chęć zakupu nowego samochodu, który znacznie ułatwia zarówno spełnianie pozostałych potrzeb rodziny, jak też usprawnia zarządzanie i kierowanie gospodarstwem rolnym. Rozwiązanie łatwiejszego i lżejszego wykonywania zadań gospodyni domowej poprzez modernizację wyposażenia kuchni w nowoczesny sprzęt gospodarstwa domowego postulowało 12,1% badanych rolników. Nieliczni respondenci (7,1%) zgłaszali w badaniach chęć zmiany sprzętu do odbioru programu radiowego, telewizyjnego za pomocą urządzeń konwencjonalnych lub satelitarnych. Wydaje się, że potrzeby w tym zakresie są w dużej mierze zaspokojone lub nie występują w dużym nasileniu, jak w przypadku TV-sat.

Badani rolnicy nie zgłaszali w większości potrzeb z zakresu poradnictwa dotyczącego kształcenia swoich dzieci. Zdobywanie wykształcenia przez dzieci może być bowiem spostrzegane przez niektórych jako sposób ucieczki młodych osób ze wsi w poszukiwaniu lepszych perspektyw rozwoju i kariery zawodowej oraz uzyskania korzystniejszych warunków bytowych. Aż 44,5% pytanых stwierdziło, że zdecydowanie nie są zainteresowani tego typu problematyką. Umiarkowanie negatywne stanowisko w tej sprawie wyraziło jednak tylko 9,2% respondentów, polegając bądź to na własnej wiedzy, bądź pozostawiając decyzję swoim dzieciom. Chętnie o wyborze właściwego kierunku kształcenia swoich dzieci rozmawiałoby zdecydowanie: 13,9% oraz „raczej tak” 8,6% badanych.

3. Potrzeby w zakresie rozwoju gospodarstwa

Jednym z ważnych czynników wpływających na poziom i zakres merytoryczny potrzeb doradczych rolników jest aktualna sytuacja gospodarcza i społeczna w kraju oraz konkretnej wsi, określająca w dużym stopniu warunki prowadzenia gospodarstwa. Z badań wynika, że większość rolników pozytywnie określa perspektywy rozwoju swojego gospodarstwa. Wśród nich 27,3% wyraziło zdecydowane stanowisko w tej sprawie, zaś 33,8% badanych odpowiedziało „raczej tak”. Negatywną opinię wyraziło 15,7% - „raczej nie” i 6,5% zdecydowanie nie widzi żadnych perspektyw. Wśród zmian, jakie zamierzają wprowadzić w przyszłości respondenci, najczęściej podawano zwiększenie produkcji (28,1%), powiększenie obszaru (26,6%) oraz zakup nowego sprzętu (21,0%).

Stosunkowo niewiele osób widzi potrzebę podjęcia dodatkowej działalności zarobkowej oprócz pracy w gospodarstwie. Tylko 25,9% badanych wyraziło takie zamiary bardziej lub mniej zdecydowanie, natomiast 50,4% nie określiło takich potrzeb obecnie. Należy wskazać, że - jak wynika z badań - 37,4% pytanym stwierdziło, iż przynajmniej jedna osoba z rodziny pracuje już poza gospodarstwem, zasilając dochody rodziny w ten sposób. Nie zawsze są to dochody znaczące, bowiem 73,3% respondentów uważa, że praca w gospodarstwie to jedyne źródło dochodów w rodzinie. Jednocześnie część rolników - odczuwając brak siły roboczej we własnym gospodarstwie - zatrudnia, głównie sezonowo, pracowników najemnych (51,9%). Są to najczęściej osoby pracujące nie dłużej niż 50 dni w roku (43,6%). Niewielka część (5,9%), z reguły największych gospodarstw, odczuwa stały brak rąk do pracy. Wśród badanych rolników 41,5% nie zatrudnia w ogóle pracowników najemnych, ani stałych ani sezonowych, prowadząc typowe gospodarstwa rodzinne samowystarczalne pod względem zasobów siły roboczej. Jak wynika z badań, najczęściej dwie osoby stale pracują w gospodarstwie (60,8%), chociaż niektóre gospodarstwa wymagają pracy trzech osób (21,1%). Część gospodarstw (10,4%) funkcjonuje dzięki pracy tylko jednej osoby, a 7,1% gospodarstw wymaga pracy czterech i więcej stałych pracowników. Wielu badanych rolników (42,1%) nie odczuwa potrzeby rozwijania działalności gospodarczej na bazie własnego gospodarstwa, bądź wykorzystania posiadanego zaplecza technicznego i wolnego czasu. Niektórzy jednak badani zamierzają zająć się przetwórstwem lub przechowywalnictwem w małej skali (23,1%) oraz świadczeniem usług we własnym warsztacie mechanicznym (11,3%).

Badani rolnicy - dostrzegając liczne kłopoty, trudności i niedostatki obecnej sytuacji gospodarczej - wskazują, że najczęściej ograniczają rozwój ich gospodarstwa wysokie ceny środków do produkcji (29,9%), wysokie odsetki kredytów (25,0%), brak pieniędzy (19,5%) oraz kłopoty ze sprzedażą produkcji z gospodarstwa (16,8%). Pomimo tego większość respondentów (69,4%) odczuwa zde-

cydowanie potrzebę poznawania nowości, które można wprowadzić w swoim gospodarstwie, natomiast 19,6% wyraziło taką potrzebę mniej zdecydowanie, udzielając odpowiedzi "raczej tak". Potrzeby te wiążą się z deklarowaną chęcią rozwijania produkcji głównie w zakresie produkcji zwierzęcej (51,1%) oraz w mniejszym stopniu polowej (29,0%). Produkcja nasienna, warzywnictwo i sadownictwo stanowi przedmiot zainteresowania i potrzeb rozwoju w przyszłości dla 16,1% badanych rolników.

Potrzeby w zakresie lepszego poznania problemów uprawy roli i roślin wyrażane przez 20,0% badanych dotyczą głównie doboru odmian zarówno roślin zbożowych (50,7%), okopowych (48,4%) jak i pastewnych (50,0%). Sporo osób badanych wyrażało potrzeby z zakresu ochrony roślin - 33,0% (zboża), 34,0% (okopowe), 28,0% (pastewne). Znacznie mniej natomiast potrzeb dotyczy racjonalnego nawożenia: 13,9% (zboża), 14,8% (okopowe) oraz 18,5% (pastewne).

Potrzeby bardziej szczegółowego poznania problemów hodowli zwierząt deklarowało najwięcej, bo 25,8% osób spośród badanej populacji rolników. W produkcji trzody chlewnej najczęściej sygnalizowane potrzeby dotyczyły racjonalnego żywienia (39,0%), wyposażenia technicznego chlewni (36,4%) oraz zagadnień skutecznego zwalczania chorób (20,6%). Podobne oczekiwania zgłaszali badani w zakresie produkcji związanej z chowem bydła. Badani interesują się przede wszystkim racjonalnym żywieniem (44,5%), następnie jakością mleka, gdzie szczególnie ważne dla 34,7% badanych jest poznanie zasad prawidłowego dojenia, czystości, schładzania i właściwego transportu dla zapewnienia jak najlepszych parametrów sprzedawanego surowca. Mniejsze zainteresowanie zano-towano w zakresie zwalczania chorób bydła (12,5%).

W badaniach zarejestrowano także spore zainteresowanie problemami technicznego wyposażenia gospodarstw rolniczych. Potrzeby w zakresie sprzętu do produkcji roślinnej występują głównie w zakresie wyboru sprzętu i maszyn do uprawy i zbioru (49,0%), a nawet możliwości zastosowania kompleksowej technologii zbioru (24,9%). Zarejestrowano także spore potrzeby (21,4%) w zakresie wyposażenia gospodarstwa w aparaturę do ochrony roślin, przy czym problemem jest głównie wybór najlepszego rozwiązania dla potrzeb konkretnego gospodarstwa. Techniczne problemy w produkcji zwierzęcej dotyczą głównie zadawania pasz (33,6%), usuwania obornika (31,7%) oraz zastosowania urządzeń do udoju, schładzania i przechowywania mleka (16,4%), a także zastosowania urządzeń do utrzymywania odpowiednich warunków zoohigienicznych w pomieszczeniach inwentarskich (16,7%).

Potrzeby w zakresie ekonomiki, organizacji i zarządzania gospodarstwem mogą stanowić z jednej strony wskaźnik reagowania rolnika na swoją aktualną sytuację ekonomiczną, a także bliskiego (wsi) i dalszego (kraju) otoczenia gospodarstwa, z drugiej zaś określają stopień ewolucji potrzeb są coraz częściej wyrazem umiejętności nowoczesnego traktowania gospodarstwa rolnego jako

rodzaju przedsiębiorstwa, które musi przynosić dochody pozwalające utrzymać rodzinę w pełnym lub ograniczonym zakresie. Wśród tego typu potrzeb dominują zdecydowanie oczekiwania dotyczące obliczania różnych wariantów opłacalności produkcji (51,0%). Mniejszym zainteresowaniem cieszą się zagadnienia prowadzenia uproszczonej kalkulacji i rachunkowości (21,8%) oraz nowej organizacji całego gospodarstwa (15,0%). Stosunkowo niewielkie zainteresowanie wzbudza, prowadzenie zapisków gospodarczych (10,1%), z pewnością wymagające stałego, systematycznego wysiłku. Potrzeby inwestycyjne w obszarze budownictwa, jakie były najczęściej zgłaszane, dotyczą zwłaszcza budowy pomieszczeń magazynowych (46,3%). Niektóre potrzeby kształtują się w powiązaniu z infrastrukturą całej wsi i potrzebami większości mieszkańców. Budowa oczyszczalni ścieków (19,4%) czy wodociągu wiejskiego (14,7%) są tego właśnie przykładem.

4. Potrzeby w zakresie zdobywania informacji i poradnictwa

Proces powstawania potrzeb jest reakcją na zmiany w gospodarce, ekonomice, technice i technologii rolniczej oraz w sferze nauk rolniczych stwarzających coraz to nowe rozwiązania innowacyjne. Potrzeby wyższego rzędu obejmują zatem wszystkie te składniki, których zaspokojenie wpływa w sposób znaczący na jakość życia rodziny wiejskiej. Dążenie do zastosowania nowoczesnych metod gospodarowania musi powodować powstawanie potrzeby zdobycia informacji o możliwości i zakresie niezbędnych zmian. Tego typu potrzeby mogą być zaspokojone dzięki kontaktom wewnątrz systemu społecznego wsi poprzez relacje sąsiedzkie i wymianę własnych doświadczeń oraz poszukiwanie informacji ze źródeł pozalokalnych, poprzez czytanie literatury, słuchanie i oglądanie audycji rolniczych, czy wreszcie szukanie sposobności do rozmowy z doradcą rolniczym. Wydaje się, że poziom potrzeb doradczych w tym zakresie może być ważnym wskaźnikiem rozwoju gospodarstwa, jego potencjału gospodarczego i możliwości funkcjonowania w przyszłości. Stanowi także, jak się wydaje, dobrą podstawę do oceny rolnika kierującego gospodarstwem. Wysoki poziom i szeroki zakres potrzeb doradczych, w obecnej sytuacji przemian rolnictwa w kraju, wydaje się zapowiadać, że rolnicy, którzy najlepiej potrafią dostosować się do nowych warunków gospodarowania, mają największe szanse przeprowadzić swe gospodarstwa przez trudny okres.

Z badań wynika, że najczęściej wykorzystywanym źródłem informacji o nowościach są: czasopisma rolnicze (28,1%), audycje telewizyjne (23,2%), porady doradcy (15,7%), książki (11,4%) oraz audycje radiowe (10,7%). W prowadzonych badaniach zanotowano wysoki poziom potrzeb dotyczących zakupu i korzystania z czasopism i książek rolniczych, bowiem aż 32,9% respondentów zaopatruje się w nie systematycznie, a 47,2% często. Potrzebę doksztalcenia na

szkoleniach i kursach rolniczych odczuwa 53,1% respondentów, zaś bezpośrednich kontaktów z doradcą rolniczym oczekuje 75,6% badanych, przy czym rolnicy w przeważającej części pragną rozmów indywidualnych (64,2%) lub rzadziej spotkań w grupie kilku zainteresowanych osób (23,7%).

Badani rolnicy najbardziej potrzebują porad doradcy dotyczących zmian w procesach technologicznych, zarówno w produkcji zwierzęcej, jak i roślinnej (28,6%), następnie dotyczących korzystnego zakupu środków produkcji, a szczególnie maszyn nawozów, środków ochrony roślin i materiału siewnego (25,8%). Z równie dużym zainteresowaniem rolnicy oczekują porad dotyczących zastosowania zakupionych środków produkcji (25,8%). Porad doradcy dotyczących organizacji pracy i zastosowania rachunku ekonomicznego oczekuje 12,4% respondentów, natomiast tylko 5,2% badanych oczekuje porad z zakresu mechanizacji prac i budownictwa.

Badani rolnicy sporadycznie jednak kontaktują się z doradcami, bowiem 29,7% zależnie od potrzeb, 23,7% raz w kwartale, raz na pół roku 16,0%, a tylko raz w roku 13,9% całej populacji. Najczęściej są to spotkania, których inicjatorami są sami rolnicy (36,8%) lub przypadkowe (28,7%), chociaż 29,8% kontaktów ma miejsce z inicjatywy doradców. Pomimo tego sami rolnicy oceniają, że taka liczba kontaktów jest raczej wystarczająca (29,7%) bądź zdecydowanie wystarczająca (22,3%). Wśród niezadowolonych rolników z ilości kontaktów z doradcami jest 30,2% badanych, mniej lub bardziej zdecydowanie wyrażających swą dezaprobatę w tej kwestii.

Badani rolnicy chętnie oczekują kontaktów z doradcą przez cały rok (61,2%), głównie zimą (20,3%) lub przede wszystkim latem (10,4%). Najlepszą porą dnia do spotkań z doradcą są w opinii badanych rolników godziny około południa (40,1%) lub po południu (23,1%). Poranne spotkania akceptuje tylko 12,8% badanych rolników. Wśród najchętniej wykorzystywanych metod pracy doradczej znalazły się wystawy rolnicze (38,8%), pokazy (26,3%) oraz zwiedzanie gospodarstw (20,9%). W opinii pytanых rolników doradca powinien oprócz porady pomóc w zakupie środków do produkcji (21,9%), pomóc w sprzedaży płodów rolnych (17,6%), w opracowaniu „biznesplanu” dla gospodarstwa (16,3%), czy w uzyskaniu kredytu (10,5%). Tylko 16,5% respondentów oczekuje od doradcy rolniczego samej porady ustnej.

Najbardziej pożądanym typem doradcy, w opinii 59,1% rolników biorących udział w sondażu, jest doradca ogólnorolniczy, do którego można zgłosić się z każdym problemem. Doradcę specjalistę, który jest w stanie rozwiązać nawet najtrudniejszy problem ze swej dziedziny potrzebuje 36,5% pytanых rolników. Jak się wydaje, oczekiwania te są związane z niskim poziomem specjalizacji gospodarstwa rolniczych w kraju. Zgodnie z tymi wynikami, za najbardziej cenionych doradców - spośród tych, z którymi rolnicy mają sposobność współpracować - uważają pracowników ośrodków doradztwa rolniczego (57,7%). Dorad-

ców zatrudnionych w cukrowniach ceni najwyżej 13,3% respondentów, zaś 11,4% badanych najwyżej ocenia specjalistów ze związku producentów trzody chlewnej.

Ewentualne niedostatki kontaktów z doradcami rolniczymi oraz braki informacji, uzyskiwanych ze źródeł wykraczających ponad lokalne struktury społeczne, niektórzy badani rekompensują uzyskując potrzebną wiedzę dzięki relacjom sąsiedzkim. Do tego typu pomocy przyznaje się zdecydowanie 41,2% badanych, a 38,6% respondentów raczej korzysta z doświadczeń i wiedzy swoich sąsiadów. Tylko 15,4% rolników nie korzysta lub raczej nie korzysta z tego źródła informacji. Duża ilość badanych przyznaje także, że wielu rolników korzysta z ich porad i doświadczeń (29,7%). Mniej zdecydowane, aczkolwiek pozytywne, stanowisko w tej kwestii wyraziło 27,9% pytanых rolników. Znaczna liczba badanych (30,9%) nie miała pewności i nie potrafiła odpowiedzieć, czy inni rolnicy korzystają z ich doświadczeń.

* * *

Przedstawiony materiał badawczy, uzyskany dzięki sondażowi, wskazuje, że duża liczba rolników odczuwa niepewność co do przyszłości swego gospodarstwa, ze względu na brak następcy lub niechętny stosunek młodych ludzi do pozostania w gospodarstwie. Jednocześnie wielu rolników, mimo trudności okresu przekształceń gospodarczych, widzi perspektywy rozwoju swego gospodarstwa, co więcej - planuje zwiększenie produkcji i powierzchni gospodarstwa. Zdecydowanie niepokojący jest natomiast fakt, że niewielu rolników uświadamia sobie konieczność szukania innych źródeł dochodu, szczególnie przez rozwijanie dodatkowej działalności gospodarczej. Preferencje rolników w kwestii rozwijania gospodarstwa dotyczą zwłaszcza działu produkcji zwierzęcej, gdzie szczególne znaczenie ma dla badanych racjonalne żywienie. Uwagę zwracają wysokie deklarowane potrzeby poszukiwania informacji oraz porad. Szczególnie wysokie oczekiwania respondenci kierowali pod adresem doradców rolniczych. Jak się wydaje oczekiwania te, zwłaszcza związane z potrzebą indywidualnego kontaktu, nie będą mogły być spełnione ze względu na ograniczoną liczbę doradców i duży obszar działania przypadający na jednego doradcę, kilkaset gospodarstw i kilkuset rolników.